

PROLOG

DET SOCIALE MENNESKE

Denne bog søger at udrede og forholde sig til nogle af de betydninger og spændinger, der knytter sig til kultur. Det er naturligvis umuligt at give en udtømmende beskrivelse af fænomenet kultur eller en fuldstændig redegørelse for kulturbegrebets historie. Ikke alene er fænomenet utrolig komplekst og litteraturen overvældende, men dertil kommer, at enhver fremstilling altid bærer præg af et særligt perspektiv. Mit perspektiv er for det første antropologisk; det vil sige, jeg lægger vægten på kulturen som et socialt forhold snarere end som individuel dannelse eller kunst. For det andet er mit perspektiv optimistisk; i stedet for at se kultur som et mentalt fængsel lægger jeg vægt på at vise kulturen som kilde til uanede muligheder.

Gennem en række eksempler skal vi i det følgende se, hvordan (dele af) den moderne antropologi forholder sig til kultur som et faktisk forhold i verden og som et analytisk begreb. De to forhold er snævert forbundne alene af den grund, at antropologien beskæftiger sig med verden, som den opfattes, opleves og udfordres af almindelige mennesker overalt på Jorden – hvor kulturbegrebet synes at trænge sig stadig mere på som et af de begreber, mennesker bruger til at forstå verden med. Det bruges stadig oftere som en ideologisk henvisning løsrevet fra det hverdagsliv, der for antropologer er kulturens kerne. Allerede her er der en grundlæggende spænding i begrebet selv.

Der er andre tilsvarende spændinger; kulturen kan nemlig ses som et forhold, der både begrænser og beriger menneskers udfoldelse; den er både et problem og løsningen på det. Kulturbegrebet både ægger til spørgsmål og tilbyder svar. Det gør det vanskeligt at give en enstrengt fremstilling af kultur; begrebet er så rummeligt og problematisk, at man ikke kan belyse det lineært og ad den vej nå frem til en klar og operationel forståelse. Det man kan, og det jeg vil gøre i det følgende, er at se på kulturen under forskellige

synsvinkler og på den måde vise begrebets kompleksitet. I denne kompleksitet gemmer der sig også en mulighed for at forstå, hvorfor og hvordan begrebet stadig giver mening trods alle de problemer, der er forbundet med det. Jeg vil vise, hvorfor det er vigtigt at beskæftige sig med kultur, selvom man somme tider har mere lyst til at lade det ligge og tale om helt andre ting, som kulturen synes at stå i vejen for.

Det gælder både vores kultur og de andres, at de er blevet mere påfaldende af den grund, at man til hverdag oplever dem side om side. Allerede her ligger den første indsigt, at en kultur altid identificeres i forhold til en anden kultur. Selve begrebet tenderer mod en overdrivelse af kulturforskellene, fordi det er gennem dem, at kulturen bliver tydelig som sådan. Men heri ligger også en anden og mindst lige så væsentlig indsigt, nemlig at kulturer ikke står mere fast, end at de ændrer sig ved mødet med nye kulturer.

Jeg skal i det følgende undersøge kulturen som idé, som orden, som problem, som distinktion, som kundskab, som arv, som retfærdighed og som illusion og på den måde indkredse kulturens kompleksitet. Synsvinklen flytter sig fra kapitel til kapitel, og kapitlerne kan for så vidt læses uafhængigt af hinanden, fordi de netop er forskellige perspektiver på det komplekse forhold, vi kalder kultur. Men det er gennem mangfoldigheden af perspektiver, at kompleksiteten bliver tydelig. I epilogen vil jeg vende tilbage til nogle overordnede betragtninger over menneskelivets fleksibilitet for at fastslå, at kultur under alle omstændigheder er et menneskeligt forhold under stadig forandring og derfor udgør et rigt potentiale for en fremtid, der måske ellers ikke synes at ligge i kortene. Samtidig vil jeg begrunde den fortsatte videnskabelige interesse for kulturer og andre flygtige og fleksible forhold i verden. Også her er kulturen en begyndelse, men aldrig en slutning.

Antropologiens opgave

Når antropologien synes at være den nærmeste videnskab til at beskæftige sig med kulturens problem, skyldes det ikke, at den er ene om at interessere sig for kultur. Tværtimod er kulturen også trængt langt ind i andre moderne videnskaber, ligesom den i øvrigt kom til historie, sprogforskning og folkloristik, før den blev til antropologiens særlige felt. I betragtning af hvor rummeligt kulturbegrebet er, er der ikke noget mærkeligt i, at det er blevet angrebet

fra mange sider. Men det er i antropologien, at den videnskabelige interesse for kultur som en form for kollektiv identitet har været mest udtalt og sammenhængende. Og da det netop er som kollektiv identitetsmarkør, at begrebet er trængt ud i alle kroge af samfundet som et sprogligt greb om verdens mangfoldighed, må antropologien stadig tage det på sig at diskutere kulturen som et påtrængende forhold i verden.

Der er naturligvis forskellige interesser i antropologien, og selv kulturbegrebet har ikke haft lige megen vægt i alle traditioner. Størst vægt har begrebet haft i den amerikanske antropologi, som i øvrigt ofte klassificeres som netop en kulturanthropologi i modsætning til den europæiske socialantropologi. Det er dog værd allerede nu at bemærke, at kulturbegrebet kom til den amerikanske antropologi fra den tyske tradition for kulturhistorie og folkekundskab. Dette blot for at understrege, at skotterne mellem de forskellige antropologiske traditioner langtfra er vandtætte, og at jeg derfor i det følgende skal tale om antropologi i almindelighed – med mindre særlige grunde gør det hensigtsmæssigt at være mere præcis i henvisningen til specifikke traditioner. Og om antropologien i almindelighed kan det med rette siges, at den altid har interesseret sig for at identificere og kvalificere de kulturer, mennesker har indrettet sig med.

En af de tidligste definitioner, som udgik af den professionelle antropologi, skyldes evolutionisten Edward Burnett Tylor (1832-1917), som på baggrund af et stort komparativt materiale i 1870 kunne udgive sin *Primitive Culture*, hvor ikke mindst religiøse forhold kom på tapetet. Tylor forsøgte sig med en kulturdefinition, der uanset alle senere forsøg på at præcisere, udvide eller opgive definitionen i det hele taget stadig står som en slags bundlinje i antropologien: “Kultur eller civilisation er i sin videste etnografiske betydning den komplekse helhed, som inkluderer viden, tro, kunst, moral, lov, skik og alle andre evner og vaner, som mennesket har tillagt sig som medlem af samfundet” (Tylor 1870:1). Oven på denne bund er der siden lagt utrolig mange lag og hundredvis af kulturdefinitioner, men kulturen som sådan er blevet stående som det centrale tema i antropologien.

I stedet for at lave en oversigt over et antal af disse definitioner skal jeg springe 100 år frem fra Tylor til Clifford Geertz’ forsøg på at definere et moderne kulturbegreb, der ikke som Tylors forbandt kulturen med ting og vaner, men så den som et spind af

betydninger (1973). Han gjorde det lidt tyndslidte begreb teoretisk interessant igen ved dels at spørge, hvad kulturen *er*, dels, hvordan vi kan *forstå* den. På den måde forbandt han diskussionen af kulturens væsen (et ontologisk forhold) med en diskussion af, hvordan man kunne erkende den (et epistemologisk forhold) uden at tabe nogen af dem af syne. Han definerede kulturen som et system af betydninger, der var indkodet i konkrete, offentligt tilgængelige symboler og sociale former; det er, hvad kulturen *er*. Og det betyder, at man kan *lære den at kende* ved at beskrive og fortolke de iagttagede hændelser.

Kulturanalyse består således i at 'udrede betydningsstrukturer' (Geertz 1973:9). Der er tale om en nøgtern, empirisk holdning på den ene side og en fortolkningsproces på den anden. Det var ikke mindst i kraft af dette fortolkende perspektiv, at Geertz' kulturteori kom til at række langt ud over antropologien. For eksempel fik han stor betydning i litteraturkritikken, som han selv var blevet inspireret af. Således skriver litteraten Stephen Greenblatt, at Geertz' proklamation fra 1973 – om identifikationen af betydningsstrukturer og fortolkningen af dem – gav genlyd langt ind i litteraturkritikken: "Det gav mening til noget, jeg allerede var i gang med, og returnerede mine egne professionelle færdigheder som langt mere betydningsfulde, mere vitale og oplysende, end jeg selv havde fattet" (Greenblatt 2000:14).

Når Clifford Geertz får disse bemærkninger med på vejen her i prologen, er det ikke kun for at fremhæve hans betydning for genfortolkningen af et kulturbegreb, der ved den tid var ret nedslidt, men også for at vise, hvordan et begreb, der diskuteres inden for én videnskabs rammer, siver ind i andre videnskaber og ud i verden og tilbage igen. Det gælder kulturbegrebet i særdeleshed, at det har været brugt og genbrugt, defineret og omdefineret, hyldet og udskældt, uden at det af den grund er gået væk. Det er blevet en fast bestanddel af talesproget og af almindelige menneskers forståelse af verden.

Selvom der tilsyneladende er enighed om, at kulturen er et centralt emne for antropologien, så er der langtfra enighed om hvorfor. Kulturbegrebet er i bund og grund problematisk. Kritikken har regnet ned over det, og mens antropologien er blevet klandret for at tingsliggøre kulturen, er helt nye kulturstudier opstået. Antropologerne selv ser sig over skulderen for at forstå, hvordan det kunne

komme så vidt med det en gang så velrenommerede kulturbegreb (se fx Kuper 1999; Ortner 1999; Fox og King 2002)

I videnskaben er der grund til at forholde sig reflektivt og kritisk til ethvert analytisk begreb; i en vis forstand kan man se den vedholdende diskussion af kulturbegrebet som et udtryk for begrebets kraft. Jo mere man i antropologien søgte at forfine sin kulturforståelse, desto mere kom begrebet under angreb. Alene dette antyder, at det er svært at komme uden om begrebet. Man kan omdefinere eller genfortolke, og man kan lægge delbetydninger bag sig, men kulturbegrebet lever videre, blandt andet fordi verden har taget det til sig. Som Geertz ser det i et tilbageblik på årtiers diskussion: "Uanset hvilke svagheder, begrebet "kultur" er behæftet med... kan det ikke gøre andet end at fortsætte på trods af dem" (Geertz 1995:42). Det fortsætter, fordi mennesker lever i betydningsmættede verdener.

Fra en antropologisk synsvinkel er et af de største problemer i vore dage, at den ontologiske (hvad kulturen *er*) og den epistemologiske (hvordan vi kan *forstå* kulturen) dimension af kulturbegrebet glider fra hinanden. Mens antropologer og andre kulturforskere søger at *forstå* kulturernes dynamik og ikke mindst at forstå, hvordan kulturen er blevet så vigtig som signalflag for mange almindelige mennesker, bruger andre kulturbegrebet til at slå hinanden i hovedet med, fordi de allerede ved, hvad det *er*. Derfor ved de også, hvad det *ikke* er, og hvem de derfor må bekæmpe. Det gør det endnu mere påtrængende at åbne feltet for en ny diskussion. 'Kultur' er kommet for at blive, uanset at den udfordres, omformes og til stadighed problematiseres af en hel række gode grunde, som vi skal se nærmere på i de følgende kapitler.

Mennesket som socialt væsen

Når kulturbegrebet fortsat er centralt, og når det overhovedet har kunnet få den plads i menneskers bevidsthed om sig selv, selvom det er så åbenlyst problematisk på alle leder og kanter, så hænger det sammen med et særligt træk ved mennesket. Det er et træk, der ikke er kulturspecifikt, men hænger sammen med menneskets natur. Det kræver en forklaring, som samtidig siger noget om udgangspunktet for denne bog.

Når man taler om menneskets natur, taler man ikke nødvendigvis om biologi, men om det, som er fælles for mennesker på tværs

af kulturer. Man kan selvfølgelig altid spørge, hvor grænsen mellem natur og kultur skal trækkes, og hvor langt naturen rækker som forklaring på menneskers måde at organisere sig på. Det vigtigste i denne sammenhæng er imidlertid ikke at trække grænser mellem kategorier, men at vise, at kulturen er 'naturlig' på den måde, at mennesker altid orienterer sig i forhold til andre mennesker og af den grund indgår i større helheder af en ganske bestemt slags. Det er altså ikke kulturen som begreb, jeg taler om – for det er jo et begreb, der er blevet til inden for en særlig historisk horisont – men om det, begrebet peger hen imod uden dog at udtømme det.

Mennesker er aldrig alene; de er sociale i meget grundlæggende forstand. De kan være ensomme og bo for sig selv naturligvis, men ethvert barn fødes ind i en verden, som allerede er befolket. Barnet er i mange år afhængigt af sine forældre eller andre voksne for sin overlevelse, og alene af den grund er mennesket i udgangspunktet *socialt*. Men socialiteten rækker videre end som så. Den verden, barnet fødes i, er nemlig ikke alene befolket med andre biologiske individer af samme art, men af mennesker, som allerede har en særlig forståelse af verden og en særlig måde at forholde sig til den på – materielt, praktisk og sprogligt. Dette bliver en naturlig del af det, barnet lærer, samtidig med at det lærer verden at kende.

Med andre ord er den sociale afhængighed, som ikke siger noget om mængder og målestok, kun om nødvendige sociale relationer, betydningsladet allerede fra begyndelsen. Betydninger forandres, og historien skifter spor, så der er ikke tale om, at verden er statisk, eller at særlige forståelser simpelt hen indpodes i nye familiemedlemmer, som så i al evighed er fanget i et særligt spind af betydning. Pointen er blot, at verden ikke er og ikke kan være et neutralt vidensobjekt for mennesket, fordi den altid er 'forforstået' på en eller anden måde. Forforståelser er en del af individets dannelse – ligesom evnen til at se ud over dem er det. Det er en del af den fællesmenneskelige Kultur, at man kan forholde sig hensigtsmæssigt til nye erfaringer og bøje tanken i retning af uprøvede muligheder. Denne grundlæggende fleksibilitet ligger allerede i den proces, hvor (for-)forståelser skal tilegnes af *nye* mennesker (enten nye generationer eller nye medlemmer af gruppen) – og alene af den grund skifter karakter. Mennesker møder altså verden med et særligt beredskab, som man kan vælge at kalde kultur, og som ikke alene begrænser, men også åbner verden.

Mennesket er i udgangspunktet et socialt væsen, som kommer til verden i relation til andre mennesker, og som skaber betydning. Både af den ene og den anden grund er mennesket en del af et praktisk og sprogligt fællesskab. Når vi, både antropologer og ikke-antropologer, taler om kultur, så er det med henvisning til et sådant grundlæggende fællesskab, uanset om vi i øvrigt er enige om, hvad det indebærer. I den forstand peger kultur mod noget kollektivt; kultur er noget, som deles af flere, ligesom betydning gør det. Det sociale og det semantiske er to sider af samme sag for den selv-erklærede art, mennesket.

Ud over socialiteten har mennesker også verden til fælles, men de lever højst forskelligt i den; de materielle vilkår varierer kolossalt, ligesom verdensbilleder og forventningshorisonter. Men netop fordi mennesket er socialt og 'forstående' af natur, er det også i stand til – hvis det vil – at forstå andre måder at leve i verden på, i hvert fald et langt stykke ad vejen. Mennesket er altså udspændt mellem et alment kulturelt forhold – nemlig evnen til at forestille sig hinanden – og mere specifikke måder at forestille sig verden på. Det er i dette spænd, at kulturen viser sit Janushoved, og mennesket til stadighed må opfinde sig selv. Kaj Birket-Smith (1893-1977), som grundlagde den antropologiske universitetsuddannelse i Danmark i 1945 og derfor fortjener et buk, beskriver dette spænd på meget poetisk vis i indledningen til *Kulturens veje* (1941-1942):

“Kulturen er som et træ, et eventyrligt træ, hvor hver gren er formet forskelligt fra sin nabo, hver blomst har sin egen farve og duft, hver frugt har sin særlige sødme. Denne rigdom og fylde er groet naturligt frem. Hver kultur og hvert folk har sit særpræg; men grenene er alle skud på den samme stamme og næres af de samme safter. Skæres grenene over og skilles fra stammen, visner blomsterne.”

BIRKET-SMITH 1966, BD.1:5

Hver gang man sætter kulturbegrebet under lup, vil man opdage, at det både kan samle og adskille mennesker; de to forhold er komplementære. Kultur (i ental og med stort K) er den fælles kvalitet ved det menneskelige, der blandt andet får mennesker til at organisere sig i forskellige kulturer (i flertal og med lille k).

Denne spænding er en forudsætning for antropologien. Uden en forestilling om noget, der er fælles, ville det ikke give mening

at studere og sammenligne forskelle. Antropologien forudsætter en forestilling om, at selv det tilsyneladende uforståelige er resultat af en menneskelig praksis og dermed principielt begribeligt. Ved at gøre sig bekendt med det fremmede, afselvfølger antropologerne samtidig det kendte. Det fremmede er ikke længere blot det fjerne og eksotiske, evt. i eget samfund, men et hvilket som helst fællesskab, som i et eller andet tidsrum er ramme om forståelse og praksis. Det kan være et arbejdsfællesskab eller en landsby, et migrantnetværk eller en polynesiske ø – bare det analytisk kan sand-synliggøres, at kulturen anerkendes som en ramme. Det vil blive uddybet siden hen; her er det blot vigtigt at antyde, at kultur ikke (længere) er synonymt med etniske enheder eller nationer.

Det er i spændingsfeltet mellem det fælles og det forskellige, antropologen arbejder. Den antropologiske metode, feltarbejdet, forudsætter begge dele. Dels må man som sagt have en forestilling om, at alt menneskeligt principielt er forståeligt, dels må man gennem indleven i særlige kulturer søge at begribe de konkrete forestillinger, folk gør sig om deres egen verden. Feltarbejdet dublerer den socialitet, der findes i samfundet, og derigennem kommer antropologen tæt på både de specifikke betydningshorisonter og de konstante sociale udfordringer af dem (Hastrup 2003). For at kunne behandle en så dynamisk verden på videnskabelig vis må man kunne afgrænse et analytisk objekt (Hastrup 2004b). Selvom kulturen ikke længere kan tages for givet som en konkret afgrænset, empirisk enhed, kan det stadig give mening at operere med et analytisk objekt, der kan gribe kulturer på mange niveauer og i vidt forskellig målestok.

I det følgende skal jeg gennem de tidligere nævnte perspektiver på 'kultur' forsøge at afdække dens kompleksitet og dermed at åbne begrebet for en ny og mere fleksibel brug. Denne fleksibilitet, som i sig selv er et kulturelt særkende, vil måske også kunne bidrage til en debat om menneskers måder at indrette sig i verden på, som kan holde den nødvendige balance mellem fordomsfrihed og mod til at tage standpunkter.